

Aktualny stan hodowli owiec objętych programem ochrony zasobów genetycznych

Jacek Sikora, Aldona Kawęcka, Michał Puchała, Joanna Obrzut,
Anna Miksza-Cybulska, Jędrzej Krupiński

*Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy,
Dział Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt, 32-083 Balice k. Krakowa*

Skutki rozwoju intensywnej produkcji rolnej dały się odczuć pod koniec minionego stulecia. Systematyczna utrata zmienności genetycznej wysoko wydajnych, intensywnie selekcionowanych ras przebiegała równoległe z wypieraniem ras rodzimych, które nie spełniały wymogów wielkotowarowej hodowli, choć często posiadały unikalne cechy użytkowe i adaptacyjne. Reakcją na procesy postępującej erozji populacji było podjęcie ogólnosiwiatowych działań na rzecz ochrony bioróżnorodności. Ochrona *in situ*, czyli ochrona zwierząt gospodarskich poprzez ich ciągłe użytkowanie przez hodowców w systemie produkcji, w którym normalnie występują i są utrzymywane (FAO, 2008), jest preferowaną metodą ochrony bioróżnorodności populacji zwierząt w ramach zrównoważonego systemu produkcji (Krupiński, 2008). Polska podjęła realizację powierzonych jej zadań w tym zakresie poprzez wypełnianie zobowiązań, przyjętych w ramach Konwencji o Różnorodności Biologicznej, jak również wdrażanie Światowego Planu Działań na Rzecz Zasobów Genetycznych Zwierząt.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec został opracowany na podstawie ustaleń, podjętych na spotkaniu Grupy Roboczej ds. zasobów genetycznych owiec i kóz, które odbyło się w Warszawie 5 stycznia 2000 r. Programy ochrony dla poszczególnych ras, na podstawie ustaleń Grupy, opracował zespół naukowców z wielu ośrodków naukowych. Programy obejmowały tematykę, dotyczącą m.in. historii chronionych ras, uzasadnienia konieczności ochrony, celu ochrony, wzorca rasowego, metod oceny, doboru, wykorzystania oraz kriokonserwacji ma-

teriału biologicznego i hodowlanego. Rozpoczęcie realizacji Programów ochrony przez Instytut Zootechniki PIB nastąpiło w 2004 r., czyli roku przystąpienia Polski do struktur Unii Europejskiej i uzyskania możliwości wsparcia działań ochrony poprzez wprowadzenie systemu dotacji dla hodowców, deklarujących chęć uczestnictwa w programie. Programem ochrony zasobów genetycznych zostało wówczas objętych 11 ras owiec: polska owca górska odmiany barwnej, owca Corriedale, kamieniecka, merynos barwny, olkuska, pomorska, świniarka, uhruska, wielkopolska, wrzosówka i żelaźnieńska (Sikora, 2006).

Nowelizacja Programów ochrony, dostosowana do założeń realizacji programów rolnośrodowiskowych PROW 2004–2006, została wykonana przez koordynatorów ds. ochrony zasobów genetycznych owiec w Instytucie Zootechniki w 2004 r. i zaakceptowana przez Grupę Roboczą.

W latach 2003–2004, poprzedzających rozpoczęcie Programu ochrony zasobów genetycznych w ramach programów rolnośrodowiskowych, wielkość populacji ras zachowawczych kształtowała się na poziomie około 3,5 tys. maciorek (tab. 1). Dopiero w 2005 r. nastąpił znaczący wzrost liczby owiec chronionych (8 tys. owiec matek). W pierwszym roku realizacji programu ochrony zaakceptowano około 85% zaproponowanych przez hodowców zwierząt. Przyczyną nie przyjęcia do programu pozostałych owiec były braki w dokumentacji rodowodowej, brak wpisu przodków do ksiąg, czy też zbyt mały udział danej rasy w genotypie proponowanych osobników (owca pomorska, Corriedale).

Tabela. 1. Wielkość populacji owiec ras rodzimych w latach 2003–2005
Table 1. Population size of native breed sheep in 2003–2005

Rasa <i>Breed</i>	Liczba stad/rok <i>No. of flocks/year</i>			Liczba owiec matek/rok <i>No. of ewe dams/year</i>		
	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Corriedale	2	2	3	162	203	192
Kamieniecka	–	–	9	–	–	622
Merynos brawny – <i>Coloured Merino</i>	1	1	1	83	77	84
Olkuska	6	8	11	108	98	179
Polska owca górska odmiany barwnej <i>Coloured Polish Mountain Sheep</i>	4	4	4	199	299	142
Świniarka	4	5	4	190	203	228
Pomorska – <i>Pomeranian</i>	1	1	69	288	272	2 998
Uhruska	2	2	2	220	195	228
Wielkopolska	3	3	13	700	700	1 376
Wrzosówka	9	9	27	1 458	1 468	1 833
Żelaźnieńska	2	2	2	65	122	122
Razem – <i>Total</i>	34	37	145	3 473	3 637	8 004

Program ochrony zasobów genetycznych owiec był realizowany równolegle z kolejnymi programami rolnośrodowiskowymi: PROW 2004–2006, PROW 2007–2013 i obecnym PROW 2014–2020. Wraz z kolejnymi transzami programu rolnośrodowiskowego hodowlą zachowawczą obejmowano kolejne zagrożone wyginięciem rasy owiec. W 2008 r. objęto programem ochrony owce rasy merynos polski w starym typie oraz cakiel podhalański, a od 2015 owce rasy czarnogłówka i polska owca pogórza. W trakcie realizacji programów zostały założone nowe księgi hodowlane dla owcy uhruskiej i żelaźnieńskiej, wyodrębnionych z populacji owcy nizinnej. Z populacji owiec rasy merynos polski wyodrębniono rasę merynos polski w starym typie, otwierając nową księgę hodowlaną dla tej rasy, a z populacji polskiej owcy górskiej rasę cakiel podhalański.

Śledząc wielkość populacji chronionej na przestrzeni lat, zaobserwowano stały wzrost liczby stad oraz owiec matek, uczestniczących w programie. Realizacja programu rozpoczęła się z udziałem 145 stad owiec 11 chronionych ras. W stadach tych utrzymywano 8 tys. owiec matek. W roku następnym do programu została przyjęta mniejsza liczba owiec ze względów proceduralnych (brak pełnej dokumentacji rodowodowej, zbyt mały udział genotypu danej rasy), natomiast liczba stad z każdym rokiem sukcesywnie rosła. Od momentu włączenia do

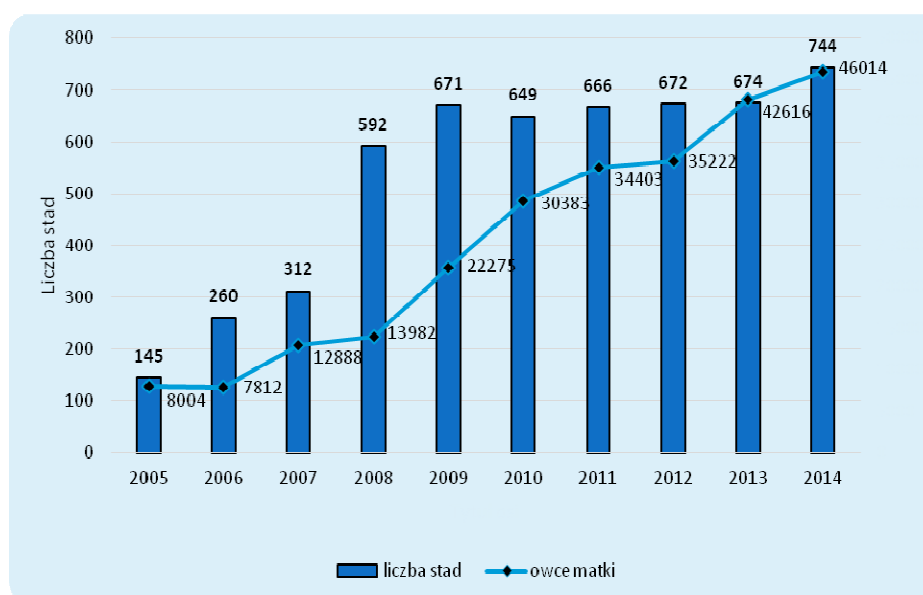
programu ochrony merynosa polskiego w starym typie i cakiel podhalańskiego, czyli w 2008 r., zanotowano znaczny, prawie dwukrotny wzrost ilości stad (rys. 1).

Z uwagi na to, że dotowanie populacji chronionych z budżetu unijnego w ramach programów rolnośrodowiskowych było ściśle określone, Instytut Zootechniki PIB wraz z Polskim Związkiem Owczarskim opracował system limitowania hodowli zachowawczej. Znalazło to wyraz w kontrolowanym wzroście populacji, tak aby na poszczególnych poziomach (rasy, stada, rejonu występowania, populacji) nie dopuścić do przekroczenia poziomu dotowania. Inną bardzo ważną wartością graniczną jest liczba owiec matek objętych kontrolą, informująca o tym, czy dana rasa jest zagrożona wyginięciem. Dla owiec wynosi ona 10 tys. samic. Liczby te są dokładnie kontrolowane przez jednostki koordynujące i sprawujące kontrolę nad realizacją programów ochrony.

Przy wyhamowaniu w latach 2009–2014 wzrostu ilości przyjmowanych do programu nowych stad i jednoczesnym stałym zwiększaniu populacji nastąpił wzrost liczebności owiec matek utrzymywanych w stadach. W 2005 r. średnia wielkość stada wynosiła 26,2 maciorek, w 2007 średnio – 41,3. W porównaniu z koncentracją owiec matek dla całej hodowli w kraju – odpowiednio 71,4 i 70,4 szt. (PZO, 2006, 2008) – liczby te były znacznie niższe. W 2010 r. kon-

centracja owiec matek w stadzie wynosiła 46,8, natomiast w 2014 liczba ta zwiększyła się do 61,8 i sukcesywnie zbliża się do koncentracji w populacji krajowej, która w tych latach wynosiła odpowiednio 66,4 i 69,6 macierek w stadzie (PZO 2011, 2015). Nie przełożyło się to jednak na strukturę liczebną stad. W 2015 r. najwięcej było stad o wielkości 30–70 sztuk owiec matek (308 stad), co stanowiło 37% populacji (rys. 2). Dwie duże grupy stad to te, w których utrzymy-

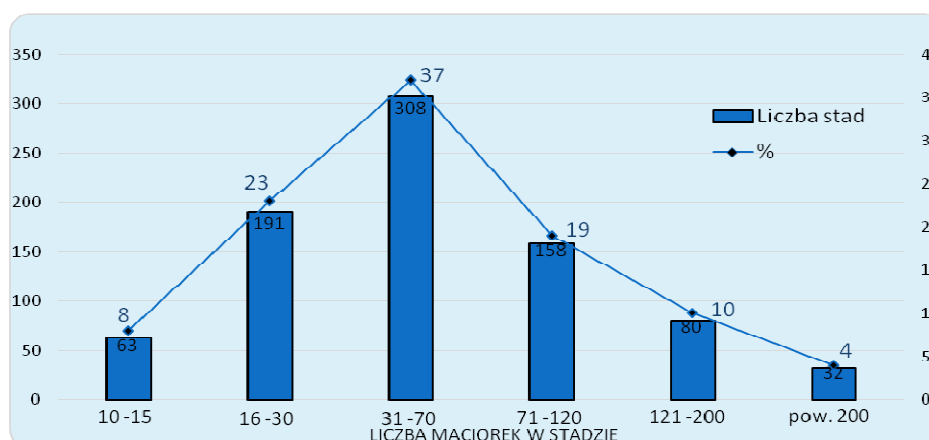
wane było 16–30 i 71–120 owiec (odpowiednio 23 i 19%). Najmniejszą grupę stanowią stada liczące powyżej 200 owiec matek (4%). Największym obecnie stadem, objętym programem ochrony, jest zlokalizowane w Wielkopolsce stado owiec rasy wielkopolskiej, które liczy 1100 macierek. W latach wcześniejszych (2013–2014) rozkład procentowy poszczególnych przedziałów wielkościowych stad kształtował się na podobnym poziomie.

Rys. 1. Liczba stad i owiec matek rodzimych ras, objętych programem ochrony zasobów genetycznych w latach 2005–2014

Fig. 1. Number of flocks and native breed ewes participating in the genetic resources conservation programme in 2005–2014

liczba stad – number of flocks, owce matki – ewe dams.

Rysunek 2. Struktura stad w 2015 r. – Fig. 2. Structure of herds in 2015

liczba stad – number of flocks, liczba macierek w stadzie – number of ewes per flock.

Dynamika realizacji programów ochrony miała i ma wpływ na hodowlę owiec w naszym kraju. Z uwagi na możliwość otrzymania znacznego dofinansowania do hodowli owiec ras zachowawczych, hodowcy chętniej utrzymywali te rasy owiec niż pozostałe rasy hodowlane.

W 2013 r. owce ras chronionych stanowiły 76% maciorek wpisanych do ksiąg (Krupiński, 2015). Tendencja ta ma niestety charakter wzrostowy.

W 2015 r. rozpoczęła się kolejna (trzecia) transza realizacji programów rolnośrodowiskowych (PROW 2014–2020), wspomagających Programy ochrony zasobów genetycznych zwierząt, w tym owiec. W związku z tym zostały uaktualnione procedury uczestnictwa w Programie ochrony i dokumentacja, niezbędna do realizacji programu przez hodowców (dostępne na stronie internetowej Instytutu Zootechniki PIB: www.izoo.krakow/bioroznorodność/owce.pl).

Tabela 2. Wielkość populacji owiec ras rodzimych w 2015 r.
Table 2. Population size of native breed sheep in 2015

Rasa – Breed	Stada Flocks	Maciorki Ewes	Maciorki remontowe Replacement ewes	Tryki Rams
Cakiel podhalański – <i>Podhale Zackel</i>	118	7128	798	347
Corriedale	24	1543	256	81
Czarnogłówka – <i>Black-headed</i>	36	1546	211	99
Kamieniecka	51	4464	867	221
Merynos brązowy – <i>Coloured Merino</i>	7	572	146	48
Merynos w starym typie – <i>Old-type Merino</i>	59	6841	1345	365
Olkuska	54	1123	243	97
Polska owca góraska odmiany barwnej <i>Coloured Polish Mountain Sheep</i>	27	1476	180	77
Polska owca pogórza – <i>Polish Pogórza Sheep</i>	15	786	101	38
Pomorska – <i>Pomeranian</i>	108	7994	962	367
Świniarka	21	1390	399	107
Uhruska	107	6612	623	309
Wielkopolska	59	7272	1030	312
Wrzosówka	115	8467	747	372
Żelaźnieńska	23	1496	136	70
Razem – Total	824	58 710	8044	2910

W 2015 r. zostały włączone do programu ochrony dwie kolejne rasy owiec: polska owca pogórza oraz czarnogłówka. Polska owca pogórza to lokalna rasa, wytworzona na terenie Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego. W wyniku pracy hodowlanej nabyła specyficzne cechy, dzięki którym doskonale przystosowała się do warunków podgórskich rejonów Polski. Prace nad wytworzeniem tej rasy sięgają lat 50. XX w. Jest to owca w typie mięsno-wełnistym z możliwością użytkowania mlecznego, o dobrych cechach macierzyńskich (Kawęcka i in., 2014). Czarnogłówka to, obok białogłowej owcy mięsnej, polska mięsna rasa owiec; wytworzona na drodze procesów twórczych, w których brały udział – jej protoplasta z Niemiec oraz czarno-

głowe owce mięsne z Wielkiej Brytanii. Owce czarnogłówki wywarły ogromny wpływ na poziom cech użytkowości mięsnej tego gatunku w związku z powszechnym wykorzystaniem tryków do krzyżowania międzyrasowego w celu produkcji jagniąt rzeźnych. Charakteryzują się dobrą przydatnością do wędrowek oraz koszarowania; mają mocne, odporne na kulawkę racice, przydatne do długiego wypasu w trakcie okresu wegetacyjnego (Kawęcka i in., 2015). Populacja ras owiec chronionych w 2015 r., wraz z dwiema nowymi rasami, powiększyła się o 12,7 tys. owiec matek, co stanowi wzrost o 27,6 punktu procentowego w stosunku do roku poprzedniego. W roku bieżącym łączna populacja owiec uczestniczących w programach ochro-

ny może przekroczyć 80% populacji aktywnej (Krupiński, 2015).

Od 2011 r. zmieniły się zasady, dotyczące obliczania wysokości dotowania stad ras zachowawczych. W latach 2004–2010 obowiązywał stan średnioroczny. Od 2011 r. przy obliczaniu dotacji obowiązuje tzw. liczba bazowa, czyli liczba zwierząt w stadzie, która nie może zmniejszyć się w czasie pięcioletniego zobowiązania rolnośrodowiskowego. Dlatego też, aby nie dopuścić do zmniejszenia stanu zwierząt w stadzie w ciągu roku, spowodowanego upadkiem, chorobą czy eliminacją konkretnej sztuki w wyniku pracy hodowlanej, wprowadzono możliwość utrzymywania przez hodowcę grupy tak zwanych owiec remontowych, które można wprowadzać do stada w ciągu roku w zamian za usunięte z programu zwierzęta. Przedstawione w tabeli 3 ilości owiec remontowych dla każdej rasy pokazują, że średnia ich liczba w stosunku do populacji chronionej wynosi 13,7%. W po-

szczególnych rasach liczby te układają się niejednolicie. W niektórych rasach, takich jak cakiel podhalański, pomorska, polska owca górską odmiany barwnej, polska owca pogórza, udział owiec remontowych w ogólnej liczbie zgłoszonych do realizacji programu kształtował się na poziomie 11–13%. W rasach, takich jak merynos barwny, olkuska czy świniarka, udział owiec remontowych był wyższy i kształtował się na poziomie 25–29%.

Liczba tryków, utrzymywanych w stadach zachowawczych, wynika z zawartego w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, dotyczącego szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy”, objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich zapisu, który mówi, że liczba owiec matek, przypadająca na jednego tryka stadnego, ma wynosić 30:1. W populacji owiec objętych ochroną w 2015 r. stosunek ten wynosił 20:1.

Tabela 3. Produkty od owiec ras rodzimych wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych
Table 3. Products from native breed sheep included in the List of Traditional Products

Produkty – Products	Województwo – Voivodeship
Produkty mleczne – Dairy products	
Bunc/bundz/grudka	małopolskie, śląskie
Bryndza podhalańska	małopolskie
Bryndza żywiecka	śląskie
Bryndza wołoska wędzona	śląskie
Oscypek/oszczypek	małopolskie, śląskie
Redykołka	małopolskie, śląskie
Produkty mięsne – Meat products	
Jagnięcina podhalańska	małopolskie
Jagnięcina beskidzka	śląskie
Jagnięcina ze świniarki	świętokrzyskie
Jagnięcina z owcy rasy wielkopolskiej	kujawsko-pomorskie
Udziec barani z owcy pomorskiej z czosnkiem	pomorskie
Jagnięcina jurajska z owcy olkuskiej	małopolskie

Program ochrony zasobów genetycznych owiec jest ważnym narzędziem ochrony bioróżnorodności metodami *in situ*, którą Polska zobowiązała się realizować, podpisując wraz z 190 państwami ratyfikację Konwencji o różnorodności biologicznej (Kostrzewska i in., 2008). Dzięki systemowi dotacji w ramach programów rolnośrodowiskowych Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich zostało uratowanych przed wygi-

nięciem wiele cennych ras owiec, takich jak: świniarka, owca olkuska, polska owca pogórza. System dotacyjny stabilizuje hodowlę zachowawczą i w sposób przemyślany, poprzez koordynację i nadzór ze strony Instytutu Zootechniki PIB i Polskiego Związku Owczarskiego, utrzymuje populację w bezpiecznych ilościach owiec matek i tryków stadnych. Niekorzystnym efektem systemu dotacji jest zmniejszanie się popu-

lacji aktywnej owiec pozostałych ras.

Pozytywnym aspektem hodowli zachowawczej jest rozwój działalności, dotyczącej rynku produktów tradycyjnych i regionalnych, związanych bezpośrednio z lokalnymi rasami owiec. Obecnie na Liście Produktów Tradycyjnych jest zarejestrowana cała gama mlecznych produktów, wytwarzanych z mleka owiec górskich oraz mięsne produkty tradycyjne – jagnięcina czy udziec (tab. 3). Ochronę unijną – status Chronionego Oznaczenia Geograficznego uzyskała w 2012 r. jagnięcina podhalańska, obecnie jedyny mięsny produkt od polskich owiec w UE. Mianem jagnięciny podhalańskiej określa się mięso, pozyskane od jagniąt ras cakiel podhalań-

ski, polska owca górską i polska owca górską odmiany barwnej. Rozwijający się rynek produktów owczych jest szansą na podniesienie rentowności hodowli ras zachowawczych.

Działania, towarzyszące realizacji Programu ochrony zasobów genetycznych owiec, opierają się na wykorzystaniu pozaprodukcyjnej roli tego gatunku. Zastosowanie ekstensywnego wypasu owiec jako formy ochrony przyrody służy zachowaniu krajobrazów cennych przyrodniczo, a także związanej z owczarstwem kultury lokalnych społeczności. Rozwój rynku produktów owczych, a także ożywienie lokalnej przedsiębiorczości, rzemiosła i agroturystyki może przyczynić się do zwiększenia opłacalności owczarstwa.

Literatura

- FAO (2008). Stan zasobów genetycznych zwierząt dla żywienia i rolnictwa w świecie. *Wiad. Zoot.*, 1: 1–37.
- Kawęcka A., Krupiński J., Sikora J. (2014). Polska owca pogórza – program ochrony zasobów genetycznych zwierząt. *Wiad. Zoot.*, LII, 4: 11–17.
- Kawęcka A., Sikora J., Krupiński J. (2015). Polskie rodzime rasy owiec. Owce rasy czarnogłówka. B-3/2015, Wyd. IZ PIB, 19 ss.
- Kostrzewska H., Krupiński J., Martyniuk E. (2008). Światowy Plan Działań na rzecz Zasobów Genetycznych Zwierząt – nowe perspektywy ochrony bioróżnorodności zwierząt gospodarskich. *Wiad. Zoot.*, XLVI, 1: XI–XV.
- Krupiński J. (2008). Ochrona zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w Polsce. *Wiad. Zoot.*, XLVI, 1: I–X.
- Krupiński J. (2015). Hodowla owiec w Polsce – stagnacja czy rozwój? *Mat. konf. nauk.: Obecne i przyszłościowe wykorzystanie ras owiec wytworzonych w Polsce po II wojnie światowej*. Poznań, 24–25.06.2015, ss. 15–16.
- PZO (2006). Hodowla owiec i kóz 2005. PZO, Warszawa.
- PZO (2008). Hodowla owiec i kóz 2007. PZO, Warszawa.
- PZO (2011). Hodowla owiec i kóz 2010. PZO, Warszawa.
- PZO (2015). Hodowla owiec i kóz 2014. PZO, Warszawa.
- Sikora J. (2006). Ochrona zasobów genetycznych owiec w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. *Wiad. Zoot.*, XLIV, 4: 15–20.
- www.izoo.krakow/bioroznorodnosc/owce.pl

CURRENT STATE OF BREEDING THE SHEEP PARTICIPATING IN THE GENETIC RESOURCES CONSERVATION PROGRAMME

Summary

The genetic resources conservation programme for sheep is an important instrument of the biodiversity conservation of this species. This year saw the beginning of the third part of the agri-environmental programmes (PROW 2014–2020), which support the Genetic resources conservation programmes for animals, including sheep. Since the launch of the programme, the conserved population has been observed to steadily increased; today, it covers 15 native breeds in 824 flocks. The activities of the Genetic resources conservation programme for sheep are based on the non-productive role of this species. The use of extensive grazing of sheep as a form of nature conservation serves to preserve environmentally valuable areas as well as the culture of local communities associated with sheep. A positive aspect of conservation breeding is the development of activities related to the market of traditional and regional products, which are directly connected with the local breeds of sheep.